

Karolina Kułak

IDEA I POJĘCIE TOLERANCJI W PODSTAWOWYCH REGULACJACH PRAWNYCH

Wprowadzenie

Idee według Platona to rzeczy stałe i niezmiennie, których w żaden sposób nie możemy podważyć, jednak idea tolerancji kształtowała się w społeczeństwach przez wieki. W rozwoju historycznym tolerancja była bardzo rzadko spotykana, „przez wieki całe, przez tysiąclecia, dominowała agresja, siła i nietolerancja”¹. Obecnie także, najczęściej w społecznościach tradycyjnych, ciągle możemy obserwować zachowania wysoce nietolerancyjne, m.in. na tle obyczajowym, religijnym, politycznym czy nawet estetycznym².

Do przełomu w postrzeganiu tej kwestii doszło w Oświeceniu. Jak pisał Stanisław Jędrzak, „odtąd tolerancja została coraz częściej uznawana za istotnie ważną wartość w toku tworzenia się życia społecznego”³. Kluczowym wydarzeniem, które zmieniło ustrój polityczny oraz postrzeganie zasadniczych kwestii ładu i organizacji społecznej, była rewolucja francuska, która miała miejsce w latach 1789–1799 r. Monarchia została wówczas obalona, a dzięki rewolcie chłopskiej 26 sierpnia 1789 roku przyjęto *Deklarację praw człowieka i obywatela*, która potwierdziła m.in. zasadę równości wobec prawa, suwerenności narodu, wolności wyznania i słowa oraz nienaruszalności prawa własności⁴. Jak pisze Barbara Szacka, „rewolucja francu-

¹ S. Jędrzak, *Tolerancja i jej kształtowanie się w społeczeństwach demokratycznych* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003, s. 11.

² Tamże.

³ Tamże.

⁴ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 2017, s. 43.

ska uprzytomniła, że najbardziej nawet dogłębna zmiana ustroju politycznego nie likwiduje problemów społecznych”⁵.

Kolejna przemiana, jaka nastąpiła wkrótce po rewolucji francuskiej, to rewolucja przemysłowa, która spowodowała przenoszenie się ludności ze wsi do miast, co dla wielu niekoniecznie oznaczało poprawę życia. Rozpoczął się nowy świat, nieprzyjemny dla wielu oraz trudny w odbiorze. Barbara Szacka zaznacza: „jednostka pozostawiona sama sobie nie tylko zyskiwała wolność, ile poczucie wykorzenienia i zagubienia, które w połączeniu z nędzą sprzyjały najróżniejszym patologiom”⁶. Wynioskować stąd można, iż przełom ten był ważny gospodarczo, jednak na życiu społecznym odbił się bardzo mocno i zrodził poważne problemy na tle społecznym, co zresztą zapoczątkowało usystematyzowaną refleksję o życiu zbiorowym.

Tolerancja i dążenia równościowe na ziemiach polskich

Dzięki przyjętej 3 maja 1791 r. konstytucji Polska stała się pierwszym w Europie, a drugim na świecie krajem, zaraz po Stanach Zjednoczonych, z własną konstytucją, w której m.in. oficjalnie za dominującą religię uznano katolicyzm przy jednoczesnej całkowitej tolerancji innych wyznań. Został wprowadzony trójpodział władzy, a sądy miały być całkowicie niezależne. Niestety, euforia spowodowana przyjęciem postępowego prawa nie trwała zbyt długo; Polska zniknęła z map na 123 lata wskutek kolejnych rozbiorów.

Na polskich ziemiach ważną historycznie epoką był romantyzm, w którym poprzez walkę z feudalizmem – podziałem na duchowieństwo, rycerstwo oraz chłopów (w Polsce duchowieństwo, mieszczenie, chłopów) – i uprzedzeniami na tle społecznym dążono do tolerancji. W zachodniej Europie sprzeciwiano się elitarniej kulturze dworskiej oraz podziałowi na grupy społeczne⁷. W Polsce okres ten był intensywny ze względu na powstania, w których brały udział szlachta, inteligencja, ale także arystokracja czy chłopów⁸.

Romantyzm jako ideologia był niejednorodny i krzyżowały się w nim idee postępowe i konserwatywne⁹. Pozytywizm z kolei niósł ze sobą zmiany w edukacji, miała ona być dostępna nie tylko dla osób wysoko urodzonych, a również dla tworzącej się „klasy średniej” czy najuboższych. Doprowadziło to do rozwoju egalitaryzmu, przekonania, że wszyscy ludzie są równi oraz, że wszyscy po-

⁵ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 24–25.

⁶ Tamże.

⁷ S. Makowski, *Romantyzm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*, Warszawa 1995, s. 515.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

winni mieć takie same prawa, co sprzyjało rozwojowi tolerancji. Kładziono nacisk na to, by wytworzyć właściwe postawy w społeczeństwie poprzez pracę, chęć niesienia pomocy i altruizm¹⁰. Ważnym elementem było również odpowiednie wychowanie młodego pokolenia. Dla pozytywistycznego życia społecznego, jak pisze Izabela Zaremba-Piekara, istotne były hasła wybrzmiewające m.in. na łamach dziennika „Kraj” pod redakcją Gumpłowicza, w którym to propagował pracę organiczną jako formę walki politycznej: „celem naszym ostatecznym jest byt i rozwój narodowy – słowem, jest to, co nazywamy Polską” oraz „my stoimy przy kraju i narodzie, przy postępie i wolności, przy kraju i zasłudze”¹¹.

Poglądy i przekonania Gumpłowicza wybrzmiewające na łamach dziennika dały zarys pracy organicznej jako motywu rozwiązania kwestii narodowej¹². Ponadto zwrócono uwagę na życie kobiet i ich prawa lub raczej ich brak. Znalazło to odzwierciedlenie także w literaturze, czego przykładem jest choćby powieść Bolesława Prusa *Emancypantki*, w której autor poruszył kwestie dążenia kobiet do niezależności, czy – w perspektywie międzynarodowej – w eseju Virginii Woolf *Własny pokój*, który jest swoistym feministycznym manifestem pisarki. Autorka w eseju porusza kwestie kobiet, które w zaciszu swoich domów pragną pisać książki. Podkreśla, że najważniejszą rzeczą jest ów własny pokój, gdzie będą one niezależne, samodzielne, nikt nie będzie mógł im przeszkodzić w przelewaniu swoich myśli na papier. Dodatkowo dzięki temu, że posiadają własne cztery ściany, są osłonięte przed narastającymi od wieków negatywnymi opiniami ze strony mężczyzn¹³. Kobiety walczyły o niezależność poprzez swoją twórczość. Ważna była dla nich także wolność finansowa, aby mogły poświęcić się wyłącznie pisaniu¹⁴. Innymi poruszanymi wówczas problemami była asymilacja Żydów czy sprzeciwianie się germanizacji.

W Młodej Polsce negowane były założenia pozytywistyczne, negatywnie oceniano obojętność i zastanie, brak jakiegokolwiek ruchu oporu. Dążono do wolności Polski, by w końcu stała się państwem niepodległym, wolnym od zaborców. W 1918 r. Polska odzyskała niepodległość, a kobiety zyskały prawa wyborcze.

Kwestia tolerancji bardzo mocno wybrzmiała we współczesności, zapisując się na kartach historii zarówno w pozytywny sposób, jak i ukazując przejawy skrajnej nietolerancji. Do dziś pamięć o II wojnie światowej wzbudza silne uczucia. Wspomnieć należy o tym w kontekście nazizmu, faszyzmu oraz antysemity-

¹⁰ T. Bujnicki, *Pozytywizm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*, Warszawa 1995, s. 297.

¹¹ I. Zaremba-Piekara, *Idee pozytywistyczne w „Kraju” Ludwika Gumpłowicza*, „Roczniki Czołopiśmiennictwa Polskiego” 1970, nr 9/1, s. 22–23.

¹² Tamże.

¹³ V. Woolf, *Własny pokój*, Warszawa 2002, s. 21.

¹⁴ Tamże.

zmu. Szacuje się, że w wyniku ludobójstwa w czasie wojny zginęło ponad 70 milionów ludzi. Miały miejsce wielkie czystki etniczne i nienawiść do innych ras niż rasa „aryjska”. Po tych wydarzeniach ludzie zdali sobie sprawę, że należy ustalić „nowe progi dla tego, czego nie można tolerować”¹⁵. Następstwem tego było podpisanie Karty Narodów Zjednoczonych oraz powołanie Organizacji Narodów Zjednoczonych, aby zapobiec kolejnym wojnom.

Niemniej jednak do lat 80. i 90. zagrożenie masową zagładą ludzkości było nadal realne¹⁶. Od 1945 do 1990 r. „miały miejsce konflikty lokalne, czerpiąc swoją genezę z wielu czynników, tj. sztucznie wytworzonych granic państwowych, nierówności społecznych, zróżnicowań religijnych, niestabilności politycznej, dążeń do secesji narodowości wchłoniętych przez inne narody, a także z rodzenia się nowych reżimów”¹⁷. Odnotowano wtedy od 150 do 160 konfliktów lokalnych różnej skali, które przyczyniły się do śmierci ponad 7 milionów żołnierzy¹⁸. Natomiast jeżeli chodzi o ludność cywilną, to szacuje się, że zginąć mogło nawet 33–34 milionów ludzi¹⁹. Przykładem skrajnego opresyjnego i nietolerancyjnego systemu politycznego po II wojnie światowej był Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Doktryny i system społeczno-ekonomiczny ZSRR były przyjmowane za takie, z których należy brać przykład²⁰.

Piotr Sztompka, podążając za myślą Karola Marksa, pisze, że historia naszego społeczeństwa była historią walk klasowych, jednak Marks wykluczał to, by taka sytuacja miała miejsce ponownie w historii. Według Marksa komunizm pokonuje nierówności, eksploatację i alienację, a na koniec jest przejawem postępu²¹. Jednak koncepcja ta została bardzo zniekształcona, sprowadzona do osiągnięcia danego celu przez Włodzimierza Lenina, a następnie Józefa Stalina, który doprowadził do skrajnej jej wulgaryzacji oraz wykorzystał ją jako uzasadnienie totalitarnej dyktatury²².

Na wiele lat Polska, jak również kraje z bloku wschodniego, były pod władzą ZSRR. Nastąpił okres propagandy i prześladowań, cenzury, a co za tym idzie, niemożność wyrażania własnych poglądów. Po masowych strajkach w latach 1988–1989 odbyły się pierwsze wolne wybory, upadł komunizm, w Berlinie zburzono mur, a kolejne państwa stawały się wolne od reżimu. Jak pisze Aleksander Posern-Zieliński, „w dyskursie o ważnych problemach współczesności pojęcie tolerancji

¹⁵ U. Eco, *Pięć pism moralnych*, Kraków 2008, s. 107.

¹⁶ M. Bodziany, *Společné skutki wojen*, „BELLONA” 2010, nr. 2/2010, s. 90.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Z. Brzeziński, *Potęga ZSRR i dylematy Zachodu*, „ANEKS” 1985, nr 39/1985, s. 14.

²¹ P. Sztompka, *Socjologia*, Kraków 2002, s. 580.

²² Tamże.

zajmuje jedno z czołowych miejsc²³, a przykład potwierdzający jego doniosłość możemy znaleźć w uchwalonej przez UNESCO w 1995 r. *Deklaracji zasad tolerancji*, w której możemy przeczytać, iż w dniu 16 listopada obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Tolerancji.

We współczesnych państwach zachodnich ważne jest zróżnicowanie, równość i wolność. W świecie, w którym żyjemy, istnieją różne kultury, religie, systemy polityczne, które przenikają się nawzajem, dlatego współcześnie tolerancja przeradza się w konieczność²⁴. W dodatku, jak się okazuje, żyjemy w świecie, gdzie ludzie są od siebie nawzajem zależni jak nigdy dotąd²⁵, co oznacza, że sami nie jesteśmy w stanie osiągnąć wolności, korzystać i cieszyć się z niej; należy zatem zrobić coś, „aby wszystkim udostępnić możliwość radowania się i korzystania z jej dobrodziejstw”, zaś osiągnąć to możemy tylko wspólnym wysiłkiem wolnych ludzi połączonych we wspólnotę polityczną²⁶.

Ważnym elementem w okresie ponowoczesności jest zróżnicowanie. Myśl ponowoczesną cechuje powszechne niemal przekonanie, że „zróżnicowania nie da się uniknąć, jest ono czymś dobrym, cennym, wartym ochrony i pielęgnacji”²⁷. W dodatku jak pisze Zygmunt Bauman, „w polityce ponowoczesnej wolność jednostki jest wartością naczelną i nie wymaga uzasadnienia”²⁸.

Współczesne definicje tolerancji

Etymologia pojęcia tolerancja wywodzi się z połączenia łacińskich słów: *tolerantia* – cierpliwość, *tolero* – znoś, *tolerare* – wytrzymywać. Oznacza ono: znosić coś cierpliwie, odnosić się z wyrozumiałością, pobłażliwością dla cudzych poglądów, upodobań wierzeń²⁹. Słowa tego używa się na wiele sposobów, jednak na tolerancję należy zawsze patrzeć poprzez pryzmat człowieka. Osoba uważająca siebie za tolerancyjną powinna znosić poglądy, religię, narodowość oraz orientację seksualną inną niż jego, jednak tolerancja nie równa się akceptacji. Możemy coś tolerować, jednocześnie tego nie akceptując, wszystko zależy od naszej moralności i stosunku, jaki mamy do drugiego człowieka.

²³ A. Posern-Zieliński, *Wprowadzenie* [w:] *Tolerancja i jej granice w relacjach międzykulturowych*, red. A. Posern-Zieliński, Poznań 2004, s. 7.

²⁴ J. Kopka, *Różnorodność i tolerancja w społeczeństwach współczesnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, t. XVII, z. 2, część III, s.10.

²⁵ A. Giddens, *Socjologia. Zwięzłe, lecz krytyczne wprowadzenie*, Poznań 1998, s. 150.

²⁶ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000, s. 61, 381.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. I, Kielce 2003, s. 201.

John Locke w *Listach o tolerancji*, nawiązując do tolerancji innych religii, pisze, że człowiek nie jest w stanie namówić drugiego człowieka, aby w coś uwierzył, a to w wierze jest właśnie cała istota prawdziwości i zbawienności religii. Locke w swoich rozważaniach podjął temat rozdziału Kościoła od państwa, *cuius regio, eius religio* – kogo władza, tego religia³⁰. Zapoczątkowało to elementarne standardy tolerancji religijnej, ale z wymogiem w dziedzinie myśli politycznej.

Oświeceniowy filozof, Immanuel Kant, jak podaje Anna Rossmanith, twierdził, że człowiek nie jest w stanie do końca poznać rzeczywistości, oznajmił, iż tolerancja powinna być nakazana, aby fanatyzm nie przerodził się w terroryzm³¹. Autorka dodatkowo podkreśla, że u Kanta człowiek ma pewną wolność do wykorzystania, a każdy wypełnia ją swoimi treściami³². Kant zwrócił również uwagę na to, iż nie jesteśmy w stanie z jednej strony znieść człowieka, a z drugiej nie jesteśmy w stanie „obejść się” bez niego; to właśnie obecność drugiej osoby, której towarzysztwa nie jesteśmy w stanie wytrzymać, znieść, definiuje nam tolerancję³³.

Kitliński za Heglem – (1940) również nawołuje do tolerancji innych religii, zaznacza, że wolność, subiektywność opinii oraz własnej woli jednostki jest czymś istotnym dla państwa³⁴.

Warto również wspomnieć o amerykańskim pastarze, laureacie pokojowej Nagrody Nobla, Martinie Lutherze Kingu, który przez 13 lat walczył o równe prawa dla czarnoskórych obywateli Stanów Zjednoczonych. Brał przykład m.in. z Mahatmy Gandhiego, który był zwolennikiem pokojowego rozwiązywania konfliktów oraz szacunku i równości dla wszystkich ludzi bez względu na kolor skóry czy religię³⁵. Głosił, aby otworzyć się na drugiego człowieka, a nawet na naszego wroga. King w swoich przemówieniach powtarzał, iż tolerancja nie powinna oznaczać tylko zmiany naszych zachowań, ale, co najważniejsze, zmianę naszego sumienia i wartości³⁶. King wspomina również o tym, że „nasza lojalność musi przekroczyć naszą rasę, plemię, klasę i nasz naród”³⁷, co może oznaczać wyjście poza sferę własnego komfortu i chęć zsolidaryzowania się z innymi ludźmi. Po-

³⁰ A. Szwed, *Johna Locke’a koncepcja tolerancji jako reakcja na zasady „Cuius Regio, Eius Religio”*, „Roczniki Filozoficzne” 2014, t. LXII, nr. 4–2014, s. 66.

³¹ A. Rossmanith, *Tolerancja w filozofii Kanta* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003, s. 109.

³² Tamże.

³³ T. Kitliński, *Kompromis jako tolerancja – Kant, Hegel, Arendt* [w:] *Pluralizm i tolerancja*, red. K. Wiliński, Lublin 1998, s. 72–76.

³⁴ Tamże.

³⁵ *Encyklopedia popularna PWN...*, s. 355.

³⁶ K. Konisiewicz, *Pojęcie tolerancji w myśli politycznej Martina Luthera Kinga* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003, s. 90.

³⁷ Tamże.

przez determinację i walkę bez przemocy z segregacją rasową w USA King osiągnął swój cel; w całej Ameryce Północnej zezwolono czarnoskórym siadać w autobusach tam, gdzie chcą, zdelegalizowano segregację rasową w restauracjach i szpitalach. Największym przeciwnikiem postulatów Kinga była skrajnie nietolerancyjna i rasistowska organizacja w Stanach Zjednoczonych – Ku Klux Klan. To właśnie jeden z członków ugrupowania zastrzelił Kinga 4.04.1968 r.

Należy również zwrócić uwagę na to, jak tolerancję definiują słowniki. Pierwszym opisem słownikowym tego pojęcia, z jakim możemy się spotkać, jest definicja ze *Słownika języka polskiego* z 1967 r., w której autor zwraca uwagę na „pobłażanie dla cudzych poglądów, wierzeń, dla czyjego postępowania”³⁸. Kolejna definicja wskazuje raczej na „poszanowanie czyichś poglądów, wierzeń, upodobań, czyjegoś postępowania, różniących się od własnych”³⁹. Ostatnia definicja łączy jakby dwie poprzednie, mianowicie samo słowo tolerować definiuje jako „odnosić się z pobłażaniem do nagannych zachowań lub zjawisk; godzić się na obecność jakiejś osoby mimo braku akceptacji dla niej”⁴⁰.

Nieco odmiennie tolerancję definiuje UNESCO, gdzie oznacza ona „szacunek, akceptację i uznanie bogactwa różnorodności kultur na świecie, naszych form wyrazów i sposobów na bycie człowiekiem (...) Tolerancja – wartość, która czyni możliwym pokój, przyczynia się do zastąpienia kultury wojny kulturą pokoju”⁴¹.

W polskiej konstytucji możemy znaleźć artykuły, które określają wolność i poszanowanie godności drugiego człowieka, co jest zasadniczą definicją tolerancji. W rozdziale II: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* jest napisane, że: „wolność człowieka podlega ochronie prawnej (...) wszyscy są równi wobec prawa (...) każdemu zapewnia się nietykalność i wolność osobistą (...) każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii (...) każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji”⁴².

Andrew R. Murphy wyróżnia dwie koncepcje tolerancji. Pierwsza z nich opisuje człowieka jako osobę tolerancyjną, to znaczy taką, która powstrzymuje się od osądów, krytyki innych za ich wiarę bądź działania, które niekoniecznie są zgodne z jego przekonaniami⁴³, tym samym okazując szacunek dla poglądów innych ludzi. Tolerancja staje się częścią charakteru takiej osoby, co pozwala mu przyjąć swoistą moralną postawę wobec drugiego człowieka⁴⁴.

³⁸ W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1967, s. 176.

³⁹ S. Dubisz, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 828.

⁴⁰ J. Bralczyk, *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Warszawa 2005, s. 850.

⁴¹ *Deklaracja zasad tolerancji*, art. 1.1 UNESCO 1995.

⁴² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Rozdział II. *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* (art. 30, 31, 41, 48, 53), Dz.U.1997.78.483.

⁴³ A.R. Murphy, *Dwie koncepcje tolerancji* [w:] *Literatura, kultura, tolerancja*, red. G. Gazda, I. Hübner, J. Pluciennik, Kraków 2008, s. 19–20.

⁴⁴ Tamże.

Jak wskazuje Murphy, taki „rodzaj tolerancji ma pośredni charakter: leży gdzieś między potępieniem i porozumieniem”⁴⁵. Znaczy to tyle, że jeżeli przyjmujemy krytyczną postawę wobec poglądów, stylu życia czy wartości drugiej osoby, to ciężko będzie dostrzec, w jaki sposób przejawia się tolerancja takiego człowieka⁴⁶. Jeżeli przystaniemy na takie przekonania, to tolerancja nie będzie dobrym słowem na określenie naszej postawy⁴⁷.

Drugą koncepcją tolerancji Murphy’ego jest tolerancja „powiązana z praktyką polityczną i prawodawczą”⁴⁸. Opiera się ona na politycznych działaniach wobec mniejszości (religijnych, rasowych, płci, klas społecznych, orientacji seksualnych), przeciwdziałając ich wykluczeniu. Zapewnienie praw tym „niepopularnym” mniejszościom może przynieść pozytywny skutek dla państwa, ponieważ próba usunięcia ich może prowadzić do represji czy zamieszek⁴⁹. Cytując Murphy’ego, „tak rozumiana tolerancja może koegzystować z pewnymi formami oficjalnej wiary i hierarchii społecznej tak długo, jak pewne prawa będą gwarantowane”⁵⁰.

Jeżeli podsumujemy te dwie koncepcje, zauważymy, że człowiek tolerancyjny, wolny od wydawania negatywnych osądów oraz entuzjasta pluralizmu wartości zgadzałby się z drugą definicją tolerancji, która jest za nadaniem większych swobód obywatelskich mniejszościom.

Tadeusz Kotarbiński definiuje tolerancję jako bierność wobec działań innych osób, choć moglibyśmy uważać je za niewygodne⁵¹. Również niemożność przeciwstawienia się czemuś, znoszenie czegoś, czego się nie znosi, to przejaw tolerancji i choć może się wydawać, że ta definicja jest prymitywna, to może jednak także przynieść dobre rezultaty⁵². Powyższych definicji nie powinniśmy traktować jako obojętności na drugiego człowieka, ustępstwa czy rezygnacji z wartości, a jako możliwość pokojowego rozwiązania konfliktów.

Ważną cechą tolerancji jest to, aby nie narzucać innym – zwłaszcza siłą – swoich poglądów, obyczajów, sposobu życia⁵³. Warto zwrócić uwagę na tolerancję w polityce; jak twierdzi Tadeusz Szkołut, tolerancja jak i liberalna demokracja są nierozdzielne⁵⁴. Państwo demokratyczne powinno udzielać wsparcia społec-

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ T. Kotarbiński, *Studia z zakresu filozofii, etyki i nauk społecznych*, Wrocław 1970.

⁵² S. Jedynak, *Tolerancja i jej kształtowanie się...*

⁵³ A. Łopatka, *Przyczynek do pojmowania tolerancji* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.

⁵⁴ T. Szkołut, *Cnota tolerancji* [w:] *Pluralizm i tolerancja*, red. K. Wiliński, Lublin 1998, s. 28–29.

czeństwu, wprowadzając prawny obowiązek tolerancji, ponieważ wartość ta stanowi najważniejszy byt, jakim jest wolność oraz sprawiedliwość w przestrzeganiu praw człowieka⁵⁵.

Tolerancję powinniśmy traktować jako zasadę etyczną. Oznacza to, że człowiek powinien szanować innych ludzi, być dla nich życzliwy, otwarty. Tadeusz Szkołut tłumaczy tak rozumianą tolerancję: „dla osoby ludzkiej jako osoby, jako jednostki posiadającej taką samą godność personalną jak ja sam”⁵⁶. Istnieje również tzw. tolerancja pozytywna, którą tłumaczyć możemy już nie tylko jako przywilej, lecz jako uprawnienia⁵⁷. Chcąc jednak wprowadzić taką tolerancję, grupy mniejszościowe mogą napotkać opór grup większościowych.

Regulacje prawne w zakresie granic i wolności (sumienia/wyznania)

Wolność wyznania i sumienia to najważniejsze aspekty w życiu człowieka; są one indywidualnymi wartościami dla każdej jednostki, bowiem mamy prawo do wyrażania własnych poglądów czy utożsamiania się z dowolną religią. Najistotniejszą wartością człowieka jest jego godność, która jest źródłem wolności i praw⁵⁸. Wolność jest nienaruszalna, cechuje ją to, że jeden człowiek nie może pozbawić drugiego godności. Istotne jest również to, że godność to wartość przyrodzona, co oznacza, że nie może zostać zniesiona przez jakiekolwiek prawo⁵⁹.

Współcześnie mamy do czynienia z szeroką gamą praw człowieka, gdzie wolność wyznania i sumienia znajduje odzwierciedlenie w aktach prawnych w wielu państwach demokratycznych. Dodatkowo przywódcy państw zawierają między sobą liczne umowy międzynarodowe, dzięki którym jednostka może czuć się bezpiecznie w każdym kraju.

W tym miejscu warto wspomnieć o Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), która wprowadzając regulacje prawne, obejmuje całą arenę międzynarodową. ONZ w *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (z 10 grudnia 1948 r.) gwarantuje każdemu, bez względu na płeć, rasę, kolor skóry, język czy religię, prawo do „wolności myśli, sumienia i religii, w tym do wolności uzewnętrzniania

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ E. Szuber-Bednarz, *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela a tolerancja w świetle uregulowań konstytucyjnoprawnych* [w:] *Tolerancja a edukacja*, red. M. Patalon, Gdańsk 2008, s. 389–391.

⁵⁹ Tamże.

swojej religii lub przekonań⁶⁰. W deklaracji istnieje zapis, w związku z którym kobieta i mężczyzna (po ukończeniu pełnoletności) mogą zawrzeć związek małżeński oraz założyć rodzinę bez względu na rasę, wyznanie czy narodowość⁶¹.

Kolejną regulacją prawną dotyczącą wolności wyznania i sumienia jest zawarty przez ONZ *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* (16.12.1966 r.). Pakt ten, tak samo jak wskazana deklaracja, reguluje kwestie wolności i sumienia oraz rozszerza go o zakaz wywierania jakiegokolwiek przymusu do posiadania innego wyznania i poglądów, ponadto zapewnia ochronę rodzicom (opiekunom prawnym) do wychowania dzieci według swoich zasad religijnych czy moralnych⁶².

Kolejną nie mniej ważną dyrektywą jest *Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych* (16 grudnia 1966 r.), który wprowadza powszechny zakaz dyskryminacji oraz nawołuje do „rozumienia, tolerancji i przyjaźni pomiędzy innymi narodami i wszystkimi grupami rasowymi, etnicznymi lub religijnymi⁶³.

Alina Rogowska przytacza także przykład Rady Europy, która utworzyła *Europejską konwencję praw człowieka i podstawowych wolności* (4 listopada 1950 r.). Gwarantuje ona wszystkim obywatelom przynależącym do państw Rady Europy wolność myśli, sumienia i wyznania⁶⁴. Podobne jak we wskazanych powyżej aktach prawnych, tak i w tym przypadku Rada Europy przyjmuje, że każdy człowiek ma prawo do zmiany religii i przekonań, jak również do uzewnętrzniania swoich przekonań i poglądów religijnych⁶⁵. Jednakże istnieje możliwość ograniczenia tej wolności, gdy zagraża ona bezpieczeństwu w danym państwie. W rozszerzeniu konwencji, które nastąpiło dwa lata później (1952 r.), znaleźć możemy zapis o tym, że rodzice mają prawo do wychowywania dzieci według ich przekonań religijnych oraz filozoficznych⁶⁶.

Następnym ważnym aktem prawnym jest *Karta praw podstawowych UE* (7 grudnia 2000 r.) zapewniająca wolność sumienia i wyznania; jednocześnie gwarantuje pełną wolność w praktykowaniu, uczestniczeniu w obrzędach bądź zmianie religii⁶⁷. Możemy tam również znaleźć zapis o zakazie dyskryminacji

⁶⁰ A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2015, s. 28–30.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ E. Schwierskott-Matheson, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych*, Regensburg 2003, s. 190.

⁶⁶ A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie...*, s. 37.

⁶⁷ Tamże.

na tle religijnym, politycznym czy pogładowym⁶⁸. Karta wprowadza jeszcze jedną ważną rzecz, jakiej nie możemy znaleźć w wyżej wymienionych deklaracjach i aktach prawnych. Mianowicie „gwarantuje możliwość podejmowania działań sprzecznych z własnym sumieniem, jednakże zgodnie z przepisami prawa wewnętrznego państw członkowskich, które określa możliwość i sposoby korzystania z tego prawa”⁶⁹. Jak pisze Rogowska, odnieść to można do prawa polskiego, gdzie możemy powołać się na klauzulę sumienia⁷⁰. Dodatkowo karta również gwarantuje rodzicom możliwość nauczania i wychowania dzieci według własnych przekonań.

Natomiast *Traktat Konstytucji Unii Europejskiej* reguluje kwestie wolności, sumienia oraz wyznania i religii poprzez tradycję *Europejskiej konwencji praw człowieka* oraz licznych aktów związanych z ochroną „praw człowieka w szczególności wolności religii, wyznania i sumienia”⁷¹. Ireneusz Kamiński, cytując art. 10 i art. 9, *Europejskiej konwencji praw człowieka*, podkreśla, iż określa ona prawo do wypowiedzi oraz wolności myśli, a jednocześnie każdy ma prawo do „posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji, idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice”, dodatkowo korzystanie z wyżej wspomnianych swobód ciągnie za sobą odpowiedzialność formalną oraz sankcyjną⁷².

Jednak społeczeństwo demokratyczne nie jest w stanie rozwijać się w sposób prawidłowy, jeżeli przyjmuje tylko pozytywne informacje i poglądy, powinno odnosić się również do tych nieprzychylnych, które wprowadzają lęk i zaniepokojenie. Dzięki temu społeczeństwo staje się bardziej tolerancyjne i otwarte na różne poglądy⁷³.

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w rozdziale II: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, możemy znaleźć istotne regulacje związane z wolnością sumienia i wyznania. Już w art. 31 znajduje się zapis „wolność człowieka podlega ochronie prawnej”, dalej w art. 41 czytamy: „każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą”. Regulacje dotyczące wychowania dzieci przez ich rodziców zawiera art. 48, który nakreśla, iż rodzice „mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględnić stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumie-

⁶⁸ E. Schwierskott-Matheson, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach...*, s. 192.

⁶⁹ A. Rogowska, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie...*, s. 37.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ E. Schwierskott-Matheson, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach...*, s. 192.

⁷² I.C. Kamiński, *Wolność myśli, sumienia i wyznania a swoboda wypowiedzi* [w:] *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012, s. 219.

⁷³ Tamże.

nia i wyznania oraz jego przekonania”. Z kolei art. 53 nawiązuje do wolności wyznania: „każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. W artykule tym ustawodawca daje obywatelowi wolność wyboru dowolnej religii, a co za tym idzie, możliwość uczestnictwa w obrzędach religijnych, praktykowanie wiary poprzez modlitwę czy nauczanie.

W zakresie gwarancji prawnych wolności sumienia i wyznania najważniejszy jest rozdział Kościoła od państwa. Mianowicie istotne jest to, aby państwo było neutralne wobec jakiejkolwiek religii, w tym nie może ponosić odpowiedzialności czy faworyzować lub dyskryminować owych religii⁷⁴. Państwo również nie może ingerować w poglądy religijne i ogólny światopogląd człowieka, ponieważ taka ingerencja byłaby równoznaczna z brakiem tolerancji dla wolności sumienia i wyznania. Kolejną istotną cechą jest równouprawnienie obywateli; „zasada ta zabrania organom państwowym różnicowania praw i nakłada obowiązki jednakowego traktowania wszystkich obywateli”⁷⁵, aby nie doprowadzić do powtórzenia się historii poprzez dyskryminację, prześladowania oraz poczucie wyższości jednego człowieka nad drugim.

Powyższe regulacje prawne mają istotne znaczenie dla tolerancji, ponieważ każdy człowiek jest równy wobec prawa. Dodatkowo powyższe prawa zapewniają ochronę każdemu obywatelowi bez względu na pochodzenie, kolor skóry, religię czy płeć, co jest podstawą tolerancji i wynika z powyższych rozważań nad tym zagadnieniem.

Zakończenie

Wartości moralne zostały wieloaspektowo rozwinięte w religii i kulturze chrześcijańskiej. Osoby wierzące trzymają się pewnych dogmatów, które są swoistym rodzajem prawa. Chcąc żyć godnie, jednostka jest zobowiązana do przyjęcia pewnych wartości, które zapewniają szacunek do życia cielesnego oraz zabezpieczenie życia duchowego, jak i umysłowego⁷⁶. Najważniejsze wartości etyczne są zapisane w dekalogu. Te dziesięć przykazań to przejaw woli Boga dla człowieka, które początkowo istniały wyłącznie wśród wyznawców judaizmu, a potem zostały przejęte przez chrześcijan. Pierwsze trzy przykazania to afirmacja prawdy, wolności i Boga. Kolejne, „nie zabijaj”, to założenie, że życie jest święte

⁷⁴ B. Fijolek, *Gwarancje oraz granice wolności sumienia i wyznania w przepisach polskiego prawa* [w:] *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, red. H. Chałupczak, I. Kurzępa, E. Pogorzała, Zamość 2014, s. 135.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ B. Haring, V. Salvoldi, *Tolerancja. Rozważania nad etyką solidarności i pokoju*, Warszawa 2000.

i powinno się je chronić od narodzin aż do śmierci. Następne, „nie kradnij”, to należała obrona wszystkiego, by godnie żyć. „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” wskazuje, że dla wspólnego dobra człowiek musi szanować innych, cenić ich, nie powinien natomiast wydawać nieprawdziwych opinii czy ocen wobec jednostki. Prawa te spisane kilkaset lat przed Chrystusem zostały całkowicie wprowadzone do kodeksów prawnych w państwach zachodnich dopiero po II wojnie światowej⁷⁷.

Podsumowując, wolność to najwyższa wartość, jest niepodważalna, bez wolności tolerancja nie istnieje. Obie te idee uzupełniają się. Aby być tolerancyjni, musimy akceptować inne jednostki i ich godność. Jeżeli jednak przekroczymy pewne granice i naruszymy ową godność drugiego człowieka, musimy być świadomi odpowiedzialności karnej. Z drugiej strony, jeżeli to nasza godność zostanie naruszona, to także mamy prawo dochodzić swoich podstawowych praw na drodze sądowej.

Bibliografia

- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000.
Bralczyk J., *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Warszawa 2005.
Bodziany M., *Społeczne skutki wojen*, „BELLONA” 2010, nr 2/2010.
Bujnicki T., *Pozytywizm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*, Warszawa 1995.
Brzeziński Z., *Potęga ZSRR i dylematy Zachodu*, „ANEKS” 1985, nr 39/1985.
Chałas K., *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. I, Kielce 2003.
Deklaracja zasad tolerancji, art. 1.1 UNESCO 1995.
Doroszewski W., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1967.
Dubisz S., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
Eco U., *Pięć pism moralnych*, Kraków 2008.
Encyklopedia popularna PWN, Warszawa 2017.
Fijołek B., *Gwarancje oraz granice wolności sumienia i wyznania w przepisach polskiego prawa* [w:] *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, red. H. Chałupczak, I. Kurzępa, E. Pogorzała, Zamość 2014, s. 134–139.
Giddens A., *Socjologia. Zwięzłe, lecz krytyczne wprowadzenie*, Poznań 1998.
Haring B., Salvoldi V., *Tolerancja. Rozważania nad etyką solidarności i pokoju*, Warszawa 2000.
Jedynak S., *Tolerancja i jej kształtowanie się w społeczeństwach demokratycznych* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyzkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.
Kamiński I.C., *Wolność myśli, sumienia i wyznania a swoboda wypowiedzi* [w:] *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012.
Kitliński T., *Kompromis jako tolerancja – Kant, Hegel, Arendt* [w:] *Pluralizm i tolerancja*, red. K. Wieliński, Lublin 1998.

⁷⁷ Tamże.

- Konisiewicz K., *Pojęcie tolerancji w myśli politycznej Martina Luthera Kinga* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Rozdział II: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* (art. 30, 31, 41, 48, 53), Dz.U.1997.78.483.
- Kopka J., *Różnorodność i tolerancja w społeczeństwach współczesnych*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, t. XVII, z. 2, część III.
- Kotarbiński T., *Studia z zakresu filozofii, etyki i nauk społecznych*, Wrocław 1970.
- Łopatka A., *Przyczynek do pojmowania tolerancji* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.
- Makowski S., *Romantyzm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*, Warszawa 1995.
- Murphy A.R., *Dwie koncepcje tolerancji* [w:] *Literatura, kultura, tolerancja*, red. G. Gazda, I. Hübnér, J. Pluciennik, Kraków 2008.
- Posern-Zieliński A., *Wprowadzenie* [w:] *Tolerancja i jej granice w relacjach międzykulturowych*, red. A. Posern-Zieliński, Poznań 2004.
- Rogowska A., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2015.
- Rossmann A., *Tolerancja w filozofii Kanta* [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.
- Schwierskott-Matheson E., *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych*, Regensburg 2012.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Szkołot T., *Cnota tolerancji* [w:] *Pluralizm i tolerancja*, red. K. Wiliński, Lublin 1998.
- Sztompka P., *Socjologia*, Kraków 2002.
- Szuber-Bednarz E., *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela a tolerancja w świetle uregulowań konstytucyjnoprawnych* [w:] *Tolerancja a edukacja*, red. M. Patalon, Gdańsk 2008.
- Szwed A., *Johna Locke’a koncepcja tolerancji jako reakcja na zasady „Cuius Regio, Eius Religio”*, „Roczniki Filozoficzne” 2014, t. LXII, nr 4–2014.
- Woolf V., *Własny pokój*, Warszawa 2002.
- Zaremba-Piekara I., *Idee pozytywistyczne w „Kraju” Ludwika Gumplowicza*, „Roczniki Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, nr 9/1, s. 22–23.

THE IDEA AND CONCEPT OF TOLERANCE IN BASIC LEGAL REGULATIONS

Abstract

The article raises the issue of tolerance as an idea of something that is permanent and unchangeable in Western societies. Moreover, tolerance itself is described in historical terms, beginning with antiquity and ending with the modern idea of tolerance. Then there are the definitions of tolerance, where the importance of acceptance, respect and forbearance is raised, because a person without another person is not able to exist. Another important issue addressed in the text is the legal regulations concerning guarantees and limits of freedom of religion and conscience, where the principles of freedom, acceptance and tolerance are included in legal acts.

Keywords: tolerance, legal regulations, definitions of tolerance

IDEA I POJĘCIE TOLERANCJI W PODSTAWOWYCH REGULACJACH PRAWNYCH

Streszczenie

Artykuł podnosi kwestię tolerancji jako idei czegoś, co jest stałe i niezmiennie w społeczeństwach zachodnich. Ponadto sama tolerancja została opisana pod względem historycznym, zaczynając od starożytności, a kończąc na współczesnej idei tolerancji. Następnie przedstawiono definicje tolerancji, gdzie podniesiona została ranga akceptacji, poszanowania i wyrozumiałości, ponieważ człowiek bez drugiego człowieka nie jest w stanie egzystować. Kolejną ważną kwestią podjętą w tekście są regulacje prawne w zakresie gwarancji oraz granic wolności wyznania i sumienia.

Słowa kluczowe: tolerancja, regulacje prawne, definicje tolerancji